

MEMORIA SOCIALĂ ȘI MOMENTUL 11 FEBRUARIE ÎN ISTORIA MODERNĂ A ROMÂNIEI

Cătălin Turliuc

Una din ideile care au pătruns insidios în câmpul istoriografiei românești actuale și care - s-o recunoaștem - a ajuns în vogă este aceea a demitizării istoriei sau, mai nou, a demistificării ei. Fără îndoială, mințile lucide își vor fi pus deja multe întrebări de genul: Ce are istoria cu mitul? Cît de mult a fost și este mitizată istoria? Istoria mistifică? Care este raportul sacru-profan în istorie și istoriografie? ș.a.m.d. Dacă în alte orizonturi europene sau de aiurea unor astfel de întrebări li s-a dat de mult răspunsul, istoricii de la noi, chinuiți parcă de trecutul apropiat și de fantomele unor "adevăruri" de ei creditate sau impuse, se zbat acum să iasă din capcanele și mrejele propriilor inconsecvențe și căderi, căutînd justificări în Istorie pentru a explica neputințele și alunecările istoriografice în păcat. Preocuparea pentru o astfel de tematică are, în momentul de față la noi, un rol curativ pentru o societate încă "bolnavă" și, deopotrivă, terapeutică pentru istoricii care au alimentat-o cu diverse fantasmе la ordinul regimului totalitar trecut care formula "comanda socială". Această preocupare, excesivă uneori prin generalitatea abordării în opinia noastră, nu va soluționa însă problema de fond și nici nu va scoate la lumină un eventual adevăr valabil pentru toți. E ca și cum, un medic ar constata că boala a atins unele organe, dar nu ar fi în stare să pună un diagnostic precis deși oarecum intuit și, cu atât mai puțin, să prescrie o cură care să ducă la însănătoșirea spiritului și trupului. Care este însă semnificația acestui gen de preocupări? Eu cred că principalul eventual beneficiu al unui astfel de demers nu ar fi acela al "spălării" unor păcate și al delimitării de cei cu totul compromiși din breasla noastră, nici măcar acela al unei eventuale rejudecări critice a trecutului nostru așa cum a fost el reflectat istoriografic, ci acela al unui apel la luciditate și chibzuită reflecție asupra responsabilității *sub specie ueternitatis* a istoricului.

Să încercăm mai întâi câteva clarificări necesare pentru subiectul abordat. Legătura actuală a istoriei cu mitul este una accidentală și din nevoia de sacru omul modern, supus cu brutalitate secularizării atotcuprinzătoare, a simțit nevoia transcederii unor întâmplări istorice prin mit. Mitul adus în istorie este unul decăzut și incomplet, funcțional doar pentru o mică comunitate și lipsit de valența lui universal fondatoare, mai precis nu este mit, invers, trecerea unui fapt istoric în mit (pseudo-mit, mai exact) nu este decât o diluare a acestuia prin atribuirea de sensuri și înțelesuri noi adesea fără nici o legătură cu cele inițiale. Mai precis: dacă Sisif este condamnat să ridice permanent bolovanul în vârful muntelui, dacă Atlas trebuie să țină pentru totdeauna bolta cerească pe umerii lui, dacă lui Prometeu vulturul trebuie să-i ciugulească etern ficatul, dacă Damaidele sunt condamnate să umple veșnic ciutura de apă găurită; pedepsele din istorie nu sînt paradigmatică, nu se înfăptuiesc pe un tărâm al vieții veșnice și al eternei condamnări ca cele din mituri; în istorie se moare, de multe ori în același fel, standardizat în modernitate (de sabie, funie, glonț etc.), pentru greșeli sau fapte diferite.

Istoria este cea care dă în primul rînd identitate, este expresia vie a alterității, pe cînd mitul aparține funciar umanității ca întreg, este paradigmatic pentru esențele ultime ale ființelor umane. Numai un orgoliu nesfîrșit al istoricilor i-ar pune în situația, penibilă mai totdeauna, să deconstruiască și să destructureze miturile esențiale și nu pe cele furnizate recent, în modernitate, de memoria socială. De aici și clarificarea importantă pe care doresc să o precizez: istoria nu este rezultatul mitului și nici nu-și propune în sens teleologic alterarea sau modificarea lui, nu interacționează cu acesta decât tangențial, în schimb există o legătură organică, fundamentală între istoriografie și memoria socială, care este paradigmatică pentru actul scrierii istoriei.

Ce înțelegem însă prin memorie socială? Memoria socială este într-o definiție neutră, neîncărcată etic, actul de întipărire, conservare și reactualizare al unor experiențe de viață comune unui grup, unei colectivități. Memoria socială depinde esențial de împrejurările sociale ale vieții indivizilor, de gravitatea lor în jurul experienței colective de grup. Ea este rezultatul unui proces elaborat *în și prin* grup, ca urmare a prezenței simultane a evenimentului de viață în câmpul percepției și al acțiunii mai multor persoane. Memoria socială este afectată funciar de un proces de subiectivare și interiorizare a informației mnemonice și, de aceea, memoria se impune din punct de vedere psihosocial ca una din

pîrghiile cele mai importante care concură la unitatea și conștiința de grup. Istoria este deci corespondentul fidel al memoriei sociale prin intermediul istoriografiei. Dacă memoria socială este afectată și distorsionată de cel puțin trei procese: *reducția*, *accentuarea* și *asimilarea*, rezultă, în mod logic, că și istoriografia este supusă unor tendințe similare. Să analizăm pe scurt cele trei procese.

Reducția: pe măsură ce circulă zvonul și/sau informația tinde să devină mai scurt, mai ușor de înțeles și povestit. Reducția nu merge însă pînă la dispariția totală a mesajului. Efectele ei se realizează după următoarele legi: a. cu cît o povestire este mai scurtă cu atît are șanse mai mari de a fi reprodusă mai fidel; b. cînd subiectul are de ales între mai puține detalii, riscul distanțării ulterioare este mai redus; c. povestirea (informația) retransmisă devine atît de simplă încît memoria mecanică este suficientă pentru a o reține, de regulă ultimele două versiuni seamănă cel mai mult.

Accentuarea: dintr-un anumit context sînt reținute și reproduse selectiv un număr limitat de detalii. În jurul detaliului accentuat se organizează discursul (pervertirea). Se rețin aspectele și cuvintele frapante, simbolurile, dimensiunile mari etc.

Asimilarea: forța de atracție – în direcția subsumării – exercitată de un mesaj asupra obiceiurilor, intereselor, sentimentelor celor cărora li se adresează discursul.

Elaborînd în jurul mitului și a memoriei sociale trebuie să remarcăm că dihotomia amintire/uitare nu este suficientă. Se poate pune problema felului în care mitul propriu-zis – adică secvența narativă care legitimează o credință religioasă, magică, basmul sau legenda – anexează în treacăt evenimentele istorice. Contrar credinței evhemerismului¹ nu documentul istoric e cel care provoacă mitul, ci structurile mitice sunt cele care captează și informează documentul. Dintre structurile imaginarului social, mitul pare să fie cel mai puțin influențat de "presiunea" istorică, evenimentială. Mitul este specific duratei lungi (*la longue duree*) pe cînd memoria socială se întinde în secvență cronotopică la nivelul unei singure generații, uneori. Memoria socială este terenul experimentelor, locul de întîlnire al tehnicilor de manipulare, poate fi dirijată, indusă, este în general extrem de dinamică². Memoria socială este finită, rigidă în canoanele sale, pe cînd amintirea este amniotică, organică și se vrea infinită. Memoria socială poate fi identificată, urmărită, explicată în cadrele istoriei și a modelelor pe care le-a propus. De aici

nevoia perpetuă a fiecărei generații de a rescrie și reinterpreta istoria, de a o "demitiza" sau "demistifica" cum impropriu este numit acest proces. Căci dacă putem accepta ceva din abordările propuse pînă acum, acel ceva este nevoia de a "demitiza" sau "demistifica" istoriografia sau, mai bine zis, anumite părți ale acesteia și nicidecum istoria în întregul său.

Să demonstrăm însă, așa cum se cade în breasla istoricilor, tot eșafodajul teoretic de mai sus folosind un exemplu din istoria noastră modernă, momentul 11 februarie 1866. Alegerea este una determinată și circumscrisă de interesul nostru și credem că același lucru se poate aplica și altor numeroase momente cum ar fi cele legate de domnia și posteritatea lui Vlad Țepeș, celui de la 23 august 1944 sau - de ce nu? - momentului decembrie 1989.

Astăzi, semnificația lui 11 februarie 1866 este mult mai puțin cunoscută de societate în ansamblul său decât momentul 24 ianuarie 1859. Am făcut această comparație pornind de la premisa că ambele date sunt intrinsec legate de domnia, personalitatea și posteritatea lui Cuza Vodă. Cu toate acestea, nu este nevoie de o cercetare specială ca să relevăm faptul că în a doua jumătate a secolului trecut, 11 februarie era cel puțin la fel de celebrat ca și momentul Unirii principatelor, deși el marca detronarea celui care a simbolizat-o și întruchipat-o în bună măsură. Multă vreme s-a vorbit în societatea noastră, în istoriografie deopotrivă, despre revoluția de la 11 februarie, deși după toate canoanele cu care operăm astăzi termenul folosit era și este, fără nici un dubiu, excesiv. 11 februarie a fost pentru o generație un moment de cotitură, de schimbare profundă, o dată aniversată prin întruniri publice și prin arborarea de steaguri, un moment memorabil și exemplar care marca înlocuirea arbitrariului și dictaturii cu regimul constituțional de factură modern europeană. Evident, această haină a fost croită lui 11 februarie de către liberali, în special, dar cu o largă complicitate și din rîndul conservatorilor. Într-o ședință a parlamentului din februarie 1886, deci după douăzeci de ani de la eveniment, "omul de la 2 mai", Mihail Kogălniceanu, exprima relativ timid, în cel mai important for politic al țării, câteva din meritele lui Cuza. Va fi nevoie încă de mulți ani pînă cînd posteritatea Domnului Unirii să se bucure necondiționat de admirația manifestă a clasei politice și a publicului³.

Să recapitulăm pe scurt faptele: așa cum glăsuia *Proclamațiunea D-lui Ministru de interne către toți Românii* "Astăzi 11/23 februarie, la 5 ore ale dimineții, Măria Sa Alexandru Ioan după cererea și voința națiunii

a abdicat, lăsînd puterea în mîinile unei Locotenente Domnești și a unui minister, aclamate îndată de către orășenii capitalei...”⁴. Astăzi știm cu toții că a fost un complot, că armata a trădat Domnul căruia îi jurase credință, comandantul ei suprem, că “revoluția” s-a produs la ceas de noapte fără participare populară, fără nici o vărsare de sînge, că abdicarea forțată nu era “cererea și voința națiunii” ci a unei importante părți a elitei românești de atunci ș.a.m.d. Evident, nu voi discuta aici cauzele, modul de desfășurare, consecințele etc. căci s-a scris deja îndestulător pe această temă, nu voi adopta poziții partizane în favoarea lui Cuza sau a celor care l-au răsturnat, căci și față de acest subiect s-au pronunțat destui mai înțelepți înaintea noastră, voi folosi însă acest moment pentru a ilustra legătura dintre memoria socială și scrierea istoriei.

Glorificarea momentului 11 februarie s-a făcut, evident, printr-un mecanism descifrabil chiar în epocă, cu scopul de a menține încrederea societății în armată și în clasa politică, în principiile pe care acestea le reprezintă. Să luăm drept martor un autor din afara cîmpului istoriografic, un spirit coroziv și un fin observator, o conștiință vie a timpului său și un mare scriitor, este vorba de Ion Luca Caragiale, cel care pune a celebră afirmație în gura unui binecunoscut personaj: “O societate fără prințipuri care va să zică că nu le are”. În 1884, cînd scrie *O scrisoare pierdută*⁵, 11 februarie era încă extrem de viu în memoria socială. Pristanda – amintindu-și de steaguri – spune: “Două la piața lui 11 Fevruarie...”, iar apoi, explicînd cîm a ajuns la casa lui Cațavencu: “O iau prin dosul Primăriei și apuc pe maidan ca să ies la bariera Unirii.” Două toponime exprimînd apogeul și decăderea lui Cuza sunt prezente simultan în orașul lui Caragiale, în ordinea existențială de atunci. Mai mult, cetățeanul turmentat precizează în finalul primului act: “Mă cunoaște conul Zaharia de la 11 fevruarie...”. Același obsedant, în epocă, 11 februarie este prezent și în *Conu Leonida față cu reacțiunea* scrisă la 1880, “Așa cum îți spusei, mă scol într-o dimineață, și, știi obiceiul meu, pui mîna întîi și-ntîi pe Aurora Democratică, să văz cum mai merge țara. O deschid ... și ce citesc? Uite, țîn mînte ca acuma: “11/23 Făurar ... a căzut tirania! Vivat republica!”. 11 februarie este în același timp traumatizant căci el exprimă trădarea de care o bună parte a publicului era conștientă. Replica lui Farfuridi: “Eu merg mai departe și zic: trădare să fie, dacă o cer interesele partidului, dar s-o știm și noi” și comentariul lui Bîrzovenescu: “De aceea eu totdeauna am repetat cu străbunii noștri, cu Mihai Bravul și Ștefan cel Mare: iubesc trădarea, dar urăsc trădătorii ...” ascund un miez

și o “înțelepciune” a momentului 11 februarie. Pe scurt, acceptăm detronarea și exilul lui Cuza chiar dacă acestea nu s-au întîmplat onorabil. 11 februarie a marcat și teama de trădare, de a fi lăsat în afara celor aflați în prim planul scenei cu prețul trădării. În fine, să nu insistăm prea mult. Să precizăm că figuri tutelare ale culturii și istoriei noastre precum Bolintineanu, Kogălniceanu, Eminescu, Xenopol, Iorga și alții au fost cei care au luptat deschis mai târziu, în epocă, pentru recuperarea memoriei lui Cuza și a faptelor sale, au pus din nou Unirea și figura lui Cuza în relație directă, au pus temelie soclului pe care acest personaj stă și astăzi în bună măsură.

Să ne întoarcem la documentele vremii din care cu ușurință putem descifra obstinația liberalilor, a ziarului *Românul*, a multor reprezentanți ai elitei în direcția justificării și glorificării lui 11 februarie. Așa cum scria și Bolintineanu “De la hotărîrea lui de a abdica (mesajul lui Cuza din 5/17 decembrie 1865 la deschiderea sesiunii parlamentare – n.ns.), nu mai fu considerat ca domn. Pușini nu îl trădară”⁶. După anunțarea în *Monitorul, Jurnal oficial al Principatelor Unite Române*, a abdicării, în chiar ziua de 11/23 februarie 1866, au urmat începînd cu numărul 34 al amintitei publicații, din duminică 13/25 februarie, tipărirea de depeșe telegrafice sosite din toate colțurile țării, semnate uneori de sute de persoane, care aclamau detronarea, descriau “entuziasmul” popular, *Te Deum*-urile organizate, jurămintele depuse noilor autorități și lui Filip de Flandra, în calitatea lui de domn desemnat de Locotenența Domnească etc. Limbajul folosit în aceste mesaje, evident bombastic, este mai mult decât revelator pentru starea de spirit a celor care au reacționat la imboldul venit de la cei care au plănuit și dus la capăt detronarea lui Cuza. Astfel, într-o telegramă venită de la Brăila se arăta: “Locuitorii urbei Brăila, împreună cu toată populația acestui district aprobă, admiră, respectează (sic!) și binecuvîntează faptul aleșilor națiunii române săvîrșit la 11 ale curentului Februariu cu atîta înțelepciune și în cel mai propice timp”⁷. O altă telegramă, de la Galați, invoca providența să “binecuvînteze operele cele patriotice ale Românilor”⁸ referindu-se la momentul 11 februarie. Giurgiuvenii (36 la număr) se exprimau astfel: “Locuitorii în veci recunoscători acelor ce au luat inițiativa pentru a face națiunea română fericită”⁹. În fine, aparent toți aclamau “marele act național înfăptuit”, “singurul care poate scăpa România din prăpastie”, toți apreciau că “Suferințele și rănile țării sunt cunoscute de la palatul bogatului pînă la bordeiul săracului, ceea ce au cerut cetățenii capitalei

uniți cu frații armatei la 11 februarie a fost dorința și voința deopotrivă și a noastră” și ca urmare actul “merită să fie scris cu litere aurite în analele României”¹⁰. Publicarea telegramelor de adeziune - să folosim un cuvânt încă proaspăt în mintea românilor – a încetat abia la 27 februarie/ 11 martie 1866. Armata, cea implicată și responsabilă de evenimente alături de politicieni, amestecată grav în actul trădării, avea nevoie de o disculpă oficială, de o spălare a obrazului și de garanții de la noua putere. În ședința Adunării electivă, din chiar ziua abdicării forțate, Tell s-a adresat astfel: “Domnilor, armata care e păzitoarea țării și care totdeauna ca fiică a țării a păzit țara de toate nevoile, astăzi armata noastră a binemeritat de la patrie”¹¹. Maiorul Lecca, comandatul gărzii domnești care-l trădase pe Cuza și care ocupa acum postul de ministru de resbel drept recompensă, răspundea astfel: “Domnilor, ca reprezentant al armatei vă mulțumesc în numele ei. Aceasta nu va fi singura probă de devotament ce a dat și va da armata”¹². Este interesant de observat cum Tell folosește cuvântul țară și patrie excesiv, în timp ce maiorul Lecca încearcă să liniștească noua putere și să o asigure că nu o va trăda cum tocmai făcuse în cursul nopții cu vechea putere căreia îi jurase credință. “Bucuria” și “entuziasmul” publicului sunt de scurtă durată căci, la numai cinci zile după “mărețul act”, ziarul *Românul* muștra poporul “pentru nepăsarea lui și pentru grabnica stângere a focului ce-l însuflețise”¹³. Este semnificativ faptul că și presa străină sub influența celei românești a folosit termenul “revoluțiune” referindu-se la ceea ce s-a întâmplat în noaptea de 10/11 februarie 1866.

Evenimentele care s-au succedat lui 11 februarie și care au marcat hotărâtor destinul nostru istoric: adoptarea constituției și instaurarea dinastiei, independența, proclamarea regatului, desăvârșirea unității naționale au adus la nivelul unei singure generații, aproape, uitarea și iertarea pentru 11 februarie, care a devenit tot mai mult o simplă dată din calendar în paralel cu ascensiunea în atenția publicului a domniei și faptelor lui Cuza.

Memoria socială a acționat deci sub impulsul trebuințelor, idealurilor colective de moment, redimensionând trecutul din grila unui efervescent și acaparator prezent.

În finalul intervenției noastre să concluzionăm:

Istoria nu propune și vehiculează mituri în sensul deplin al cuvântului, ci variante degradate ale acestora (pseudo-mituri) cu valoare și semnificație socială în segmente cronotopice definibile. Memoria socială,

perpetuu dinamică, manipulabilă și influențabilă mai mult, odată cu achizițiile modernității, este cea care influențează hotărâtor scrisul istoric. “Demitologizarea” istoriei este ea însăși un mit, uneori periculos prin consecințele sale la nivel social, dar necesar în momente de tranziție ca acelea pe care le trăim astăzi. La rigoare, miturile noastre suntem noi înșine.

Momentul 11 februarie 1866 demonstrează cum memoria socială este implicată direct în sensurile pe care le capătă demersul istoriografic la un moment dat. În acest sens, consolarea istoricului este că asemeni lui Sisif se apropie și el de vârful muntelui pentru a recădea mai apoi la poalele lui odată cu schimbările intervenite în mediul în care trăiește și scrie, cu volutele memoriei sociale.

“Demistificarea” istoriei (cu sensul de istoriografie, se înțelege), mai precis excluderea din conștiința unei colectivități a ceea ce în mod brutal și fals a fost introdus din motive politice și ideologice este o operație de igienă necesară și perpetuă în același timp. Ea ține de însăși cursul firesc al menirii istoricului în viața cetății și este o operație care revine în întregime breslei istoricilor și nu altora.

Mesajul ultim al oricărei dezbateri pe tema mitului și a mistificării - în epoca pozitivistă și demitologizantă în care trăim - este, în opinia mea, un nou apel la luciditate și responsabilitate în fața actului scrierii istoriei. Ca întotdeauna, marile adevăruri sînt simple și uneori prea banale pentru noi.

¹ Doctrină potrivit căreia zeii păgânismului sînt personaje umane divinizate după moartea lor.

² Nicolae Georgescu, *Cuvintele limbii tale. Eseu practic despre memoria socială ca eseu proiectiv*, în, Septimiu Chelcea (coord.), *Memorie socială și identitate națională*, București, 1998, p. 82. Datorăm acestui studiu “geneza” demersului nostru.

³ Vezi, în acest sens, lămuritorul studiu semnat de Al. Zub, *Posteritatea lui Cuza Vodă*, în, *Cuza Vodă – in memoriam*, Iași, 1973, pp.581-629.

⁴ *Monitorul*, Jurnal oficial al Principatelor Unite Române, sîmbătă, 12/24 februarie 1866, Nr. 33.

⁵ Toate citatele care vor urma sunt preluate din textul piesei, deja clasică și pătrunsă deplin în conștiința publică actuală, de aceea nu considerăm necesare eventuale trimiteri. Am folosit ca surse piesele din lucrarea I.L. Caragiale, *Teatru*, București, 1984.

⁶ Dimitrie Bolintineanu, *Viața lui Cuza Vodă*, București, 1873, p. 118.

⁷ *Monitorul*, Jurnal oficial al Principatelor Unite Române, marți, 15/27 februarie 1866, Nr. 35.

⁸ *Ibidem.*

⁹ *Ibidem.*

¹⁰ Toate citatele provin din telegramele trimise Locotenentei Domnești și noului guvern de oficialități și simpatizanți din țară, telegrame publicate în Monitorul.

¹¹ *Monitorul, Jurnal oficial al Principatelor Unite Române*, miercuri, 16/28 februarie 1866, Nr.36

¹² *Ibidem.*

¹³ *Românul*, 16 februarie 1866.